

Bodó Csanád

A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában*

A nyelvi jelenségek és a földrajzi tényezők közötti kapcsolat kutatása ugyan hosszú múltra tekinthet vissza, mégis csak az utóbbi évtizedekben történtek kísérletek arra, hogy erről a kapcsolatról humán geográfiai modellek alapján készüljön leírás (Gerritsen 1988, Britain 2002). A legelső ilyen kísérlet Peter Trudgill nevéhez fűződik, aki Dél-Kelet-Angliában, valamint a norvégiai Brunlanesben folytatott vizsgálatokat, és a nyelvi innovációk térbeli terjedését elemezte (Trudgill 1974, 1983, 1986). Trudgill és mások kutatásai a nyelvi újítások kétféle mintáját azonosították: az egyiket hierarchikus szerkezet jellemzi, a másik „epidemikus” természetű. Míg az előbbi esetben az újítás a nagyobb településekről terjed a kisebbek felé, és elsőként a városokat érinti, majd csak később jelenik meg a falvakban, addig az utóbbi eset meghatározó tényezője a „szomszédság” (Chambers és Trudgill 1980), azaz az egymással közvetlenül érintkező települések láncolatán keresztül válik általánossá valamely újítás.

Hierarchikus szerkezetűnek bizonyult a legtöbb nyelvi újítás Trudgill már említett kutatásaiban, de hasonló eredményt hozott Callary (1975) Illinois-ban, Gerritsen és Jansen (1980) Hollandiában vagy Hernández-Campoy (2003) Murciában végzett vizsgálata is (a városoknak a nyelvi újításokban játszott szerepéről lásd Taeldeman 2005 áttekintését). Ugyanakkor a nyelvi újítások elterjedésének epidemikus szerkezetére is találunk példát Trudgill (1986) angliai felmérésében vagy Bailey és mtsai (1993) Oklahomában folytatott kutatásából. Bailey és mtsai (1993: 385) szerint a nyelvi újítások terjedésének különböző módjai az újítások társas jelentésének különbségeiből következnek: hierarchikus diffúzió az adott régióban külsődlegesnek minősülő normák megjelenésére és általánossá válására jellemző.

A nyelvi (strukturális) jelenségek földrajzi megoszlásának és viselkedésének újabb megközelítései mellett tudomásom szerint eddig nem folytak olyan kutatások, amelyek nyelvhasználati (funkcionális) újítások térbeliségének humán geográfiai vizsgálatára vállalkoztak volna. Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a nyelvcsere innovációként értelmezve elemezzem e terjedő jelenség területiségét a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben.¹ A nyelvcsere ebből a szempontból egy nyelv – esetünkben a román – használatának terjedéseként határozható meg (egy másik nyelv – itt a magyar – rovására). A nyelvcsere jelenségét az etnolingvisztikai vitalitás elméletéből levezetett nyelvi vitalitás tényezőivel összefüggésben elemzem; ezeket a tényezőket abból a szempontból vizsgálom meg, hogy miként járulnak hozzá a nyelvhasználati innovációként értelmezett nyelvcsere területiségének értelmezéséhez.

A következőkben először a nyelvi vitalitás fogalmát határozom meg, majd általános jellemzést nyújtok a moldvai magyar–román kétnyelvűségi helyzet jelenkori változásairól. Ennek a jellemzésnek a központi fogalma a nyelvcsere, a helyi közösségek nyelvhasználati szokásainak fokozatos változása, amely a magyar nyelv visszaszorulásával párhuzamosan a román nyelv terjedését jelenti. A folyamatot olyan

* A dolgozat az NKFP 5/056/2004. sz. pályázati támogatásával készült. Köszönetet mondok Vargha Fruzsina Sárának, Vékás Domokosnak és Eris Elvirának az elkészítéséhez nyújtott segítségért.

innovációknak tekinthetjük, amely nem azonos mértékben érinti a helyi beszélőközösségeket, hanem az újításban való részvétel mértéke területi különbségeket mutat. A dolgozat utolsó fejezetei azt vizsgálják meg két hipotézis empirikus tesztelésével, hogy ennek a területi megoszlásnak milyen magyarázata lehetséges.

1. Nyelvi vitalitás. A nyelvi vitalitás fogalmának meghatározása az etnolingvisztikai vitalitás elméletén alapul. Az elméletet a nyelv szociálpszichológiája keretében Howard Giles és munkatársai dolgozták ki az 1970-es években (Giles és mtsai 1977). Az elmélet nyelvi alapon meghatározott társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyát vizsgálja, és a vitalitás fogalmát olyan módon határozta meg, mint „ami egy csoportot nagy valószínűséggel arra késztet, hogy a csoportközi helyzetekben elkülönülő és cselekvő közösségi entitásként viselkedjen” (Giles és mtsai 1977: 308).² Az etnolingvisztikai vitalitás tényezői a demográfia, a státus és az intézményes támogatottság három fő komponensébe rendezhetők el. A demográfiai komponens része például a vegyes házasságok aránya, a státushoz tartozó tényezők között említhető a vizsgált csoport gazdasági helyzete, az intézményes támogatás összetevőjéhez sorolható az adott csoport iskarendszerének megléte vagy éppen hiánya. Az egyes komponensek alá rendelt tényezők együttese határozza meg egy-egy csoport vitalitását.

A demográfiai összetevőhöz kapcsolódnak azok a tényezők, amelyek a területiség szempontját valamilyen mértékben érvényesítik. Ezek a területi koncentráció és a számarány tényezője. Mielőtt megvizsgálom azt a kérdést, hogy az egyes tényezők milyen módon adhatnak számot a nyelvi csoportok nyelvmegtartásának vagy nyelvcserejének területi különbségeiről, említést kell tenni arról, hogy az etnolingvisztikai vitalitás elméletének alkalmazása jelentős nehézségbe ütközik Moldvában. Itt ugyanis a helyi magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek nyelvcsereje tipikusan nem jár együtt azzal a modellben megfogalmazott következménnyel, hogy a nyelvi korábban elkülönülő csoport az új (többségi) egynyelvűséggel megszűnik önálló közösségként funkcionálni, és asszimilálódik a többségi társadalomba. Moldvában ezekre a közösségekre éppen az jellemző, hogy a csoportok közötti határokat továbbra is fenntartják, de azok tartalmában a nyelv korábbi szerepét átveszi a vallás (Bodó 2004b). Ebből adódóan a moldvai szociolingvisztikai helyzet leírásához szükségessé vált, hogy az etnolingvisztikai vitalitás elméletének nyelvi meghatározottságú csoportjait mint a vizsgálat alapegységeit helyettesítsük a lokális beszélőközösségekkel, és ezekben a kisebb csoportokban elemezzük a közösségi vitalitás és a nyelvi vitalitás egymástól gyakran viszonylag függetlenül alakuló változásait.³ Ebben a megközelítésben a beszélőközösségi vitalitás fogalma egy közösség vitalitására vonatkozik, és éppen olyan mértékben független a közösség nyelvi repertoárját alkotó nyelvváltozatok egymáshoz viszonyított funkcionális megoszlásától, amennyire a beszélőközösség fogalmát alkalmazni lehet a közösségben használt változatoktól függetlenül. A nyelvi vitalitás ezzel szemben ezeknek a változatoknak a vitalitására vonatkozó szempont. A továbbiakban csak az utóbbiról lesz szó.

A nyelvi vitalitás olyan viszonyfogalom, amely nem azonos az egyéni nyelvtudással, hanem a nyelvváltozatok összehasonlításának analitikus eszköze azok közösségi szerepének, fennmaradásának vagy visszaszorulásának vizsgálatában. Egyik központi összetevője a nyelvválasztás gyakorisága, a másik a nyelvátadás folytonossága. Egy beszélőközösség helyi nyelvváltozatáról akkor mondhatjuk, hogy relatív vitalitása nagy mértékű, ha a beszélők különböző kontextusokban gyakran használják ezt a változatot, valamint továbbadják a felnövekvő korosztályoknak.

A következőkben annak a kérdésnek az empirikus vizsgálatára vállalkozom, hogy az etnolingvisztikai vitalitás modelljéből levezetett nyelvi vitalitás milyen összefüggést mutat a modell demográfiai komponenséhez tartozó területi tényezőkkel, a vizsgált csoport koncentrációjával és számarányával. Rámutatok arra, hogy e két tényező önmagában nem alkalmas a nyelvi folyamatok területiségének értelmezésére, de a számarány szempontja szerves részét alkotja egy olyan humán geográfiai elméletnek, a gravitációs modellnek, amely az etnolingvisztikai vitalitás eredeti megközelítéséhez képest összetettebb elemzését nyújtja a nyelvi változások területiségének.

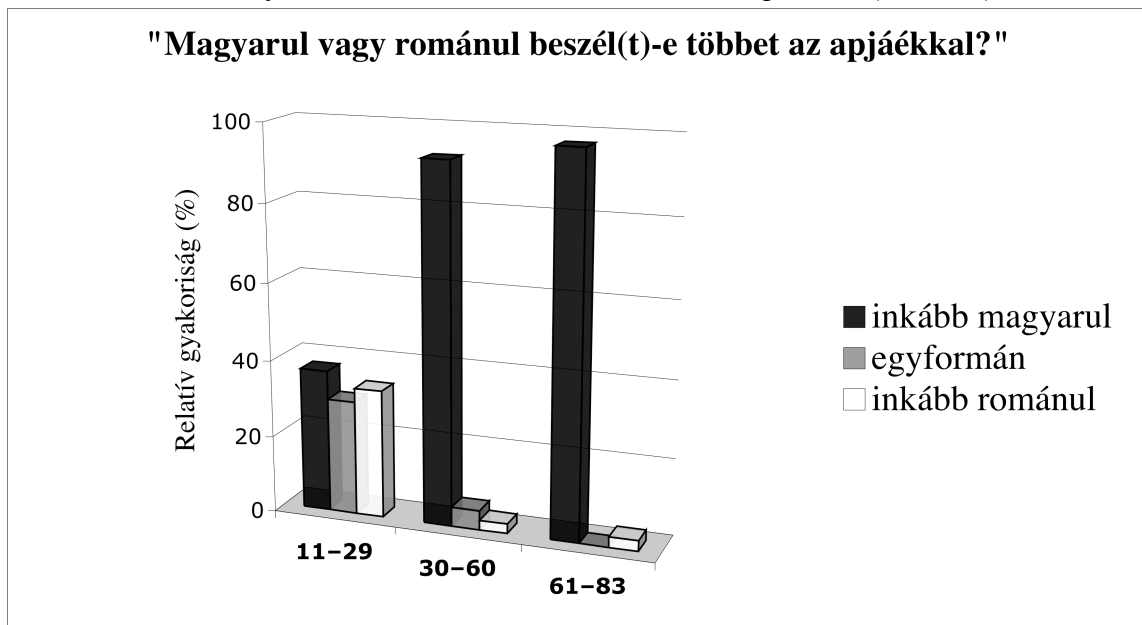
2. Módszerek. A nyelvi vitalitás empirikus felmérése része annak a geolingvisztikai kutatásnak, amely fő célját tekintve a MCsNyA. követéses vizsgálatára vállalkozik. Az atlaszkutatás megismételt vizsgálatként azokon a településeken valósul meg, ahol Tánczos Vilmos becslése szerint a magyarul tudó lakosság aránya nagyobb, mint 20 százalék (Tánczos, é. n.). A felmérés kérdőíve mintegy 250 tételből áll, ennek jelentős része nyelvföldrajzi vonatkozású, de a kérdőív emellett nyelvészeti kérdéseket is tartalmaz az adatközlők nyelvtudásáról, nyelvi attitűdjéről és nyelvválasztási szokásairól egyes kétnyelvű beszédpartnerekkel. Az adatközlők kiválasztásában kvótamintás adatfelvételi eljárásokat alkalmazunk, falvanként három korosztályból (6–6 fő) azonos arányban kérdezzük meg férfiakat és nőket (9–9 fő).

A nyelvválasztás itt következő elemzése szempontjából módszertani eljárásaink közül szükséges kiemelni néhány szempontot: a nyelvválasztást adatközlőink önbevallása alapján vizsgáljuk, és tekintettel vagyunk a nyelvválasztás gyakoriságának skaláris jellegére. Ennek megfelelően a válaszok három nagyobb kategóriáját különítjük el: a beszédpartnerrel gyakrabban magyarul, a magyarul és románul nagyjából egyenlő arányban, valamint a gyakrabban románul beszélő adatközlők válaszait. A három korosztály nyelvhaznátát látszólagosidő-vizsgálattal mérjük fel, és az egyes korosztályok nyelvválasztásában feltehetően mutatkozó egyirányú különbségeket folyamatban lévő nyelvi változásként értékeljük.⁴ (Ennek az eljárásnak a történeti adatokból levezethető indokaira itt nem térek ki.)

3. Magyar és román nyelvi vitalitás Moldvában. Hogyan lehet általánosan jellemezni a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi vitalitását? A két nyelv funkcionális megoszlása Moldvában az eddigi leírások szerint változásban van (Tánczos, é. n.; Bodó 2004c). Ez a változás nyelvcsereként értékelhető, a román nyelv használati körének és gyakoriságának növekedését, ezzel párhuzamosan pedig a magyar nyelv használatának a korlátozódását jelenti. A magyar nyelv használati körének folyamatos szűkülése egyben a nyelvátadás folytonosságának az elsődleges nyelvi szocializációban fellépő megszakadásával is együtt jár.

A használati gyakoriság változását a szülőkkel folytatott nyelvi érintkezés kódjának megválasztásában jelentkező korosztályos megoszlással szemléltetem. Az 1. ábra azt mutatja be, hogy a moldvai követéses vizsgálat tíz településén adatközlőink három korcsoportja milyen gyakorisággal választja a magyar és a román nyelvet a szülőkkel („apjával”) érintkezve (a vizsgálatba bevont kutatópontokat lásd a 3. ábrán). Az 1. ábra alapján feltételezhetjük, hogy a vizsgált közösségekben a magyar és a román nyelvnek az adott beszédpartnerrel kimutatott megoszlása folyamatban lévő változást mutat. Ez a változás egyrészt a román nyelv terjedését, másrészt a magyar visszaszorulását jelenti.

1. ábra. Nyelvválasztás a szülőkkel három korcsoportban (N = 170)

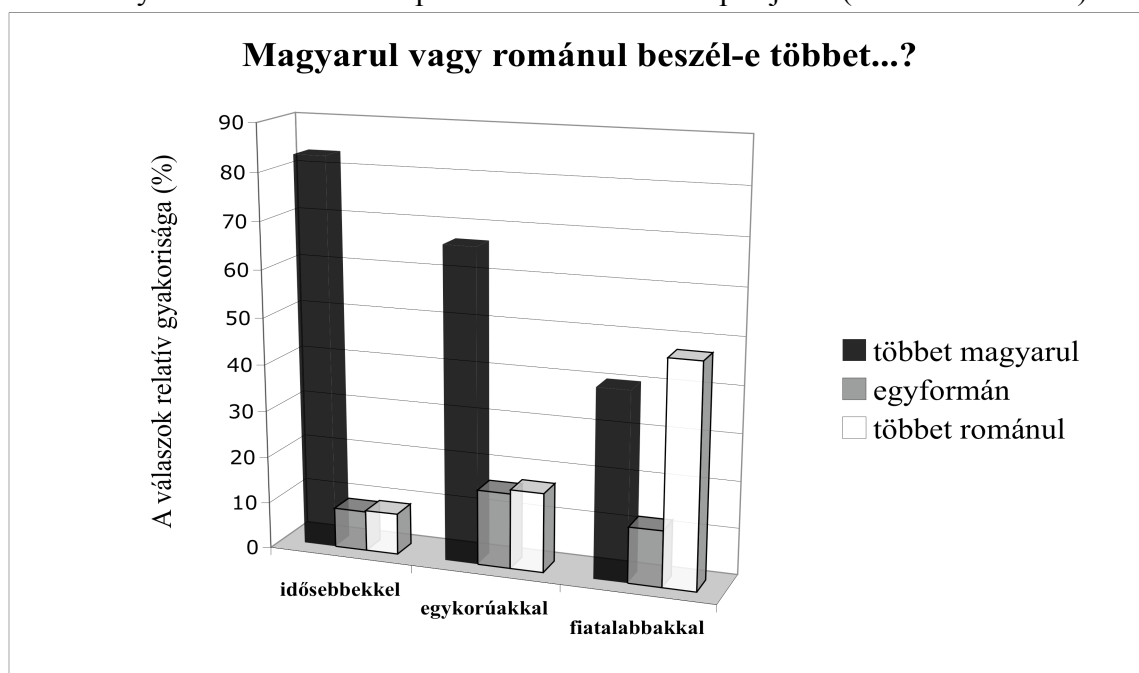

A használati körök változásában kiemelkedő szerepe van az elsődleges nyelvi szocializáció nyelvválasztásának; napjainkban a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben a gyerekek román nyelvi szocializációja vált általánossá a korábbi magyar egynyelvű gyakorlattal szemben (vö. Bodó 2004c).

A beszédpartner életkorától függő nyelvválasztási mintákat mutatja be a 2. ábra. Az adatok forrása az előző ábrán megjelenítettekével azonos, de itt az adatközlők összevont válaszait adom meg. A beszédpartnerek életkori csoportjai a következők: az idősebb beszédpartnerekkel választott nyelvre vonatkozó kérdés az adatközlő szüleivel és nagyszüleivel használt nyelvére vonatkozott, az egykorú beszédpartnerek kategóriájába a testvéreket, a házastársat és a kortárs csoport más tagjait soroltam, a fiatalabb beszédpartnerek között az adatközlő gyerekei és unokái szerepeltek.

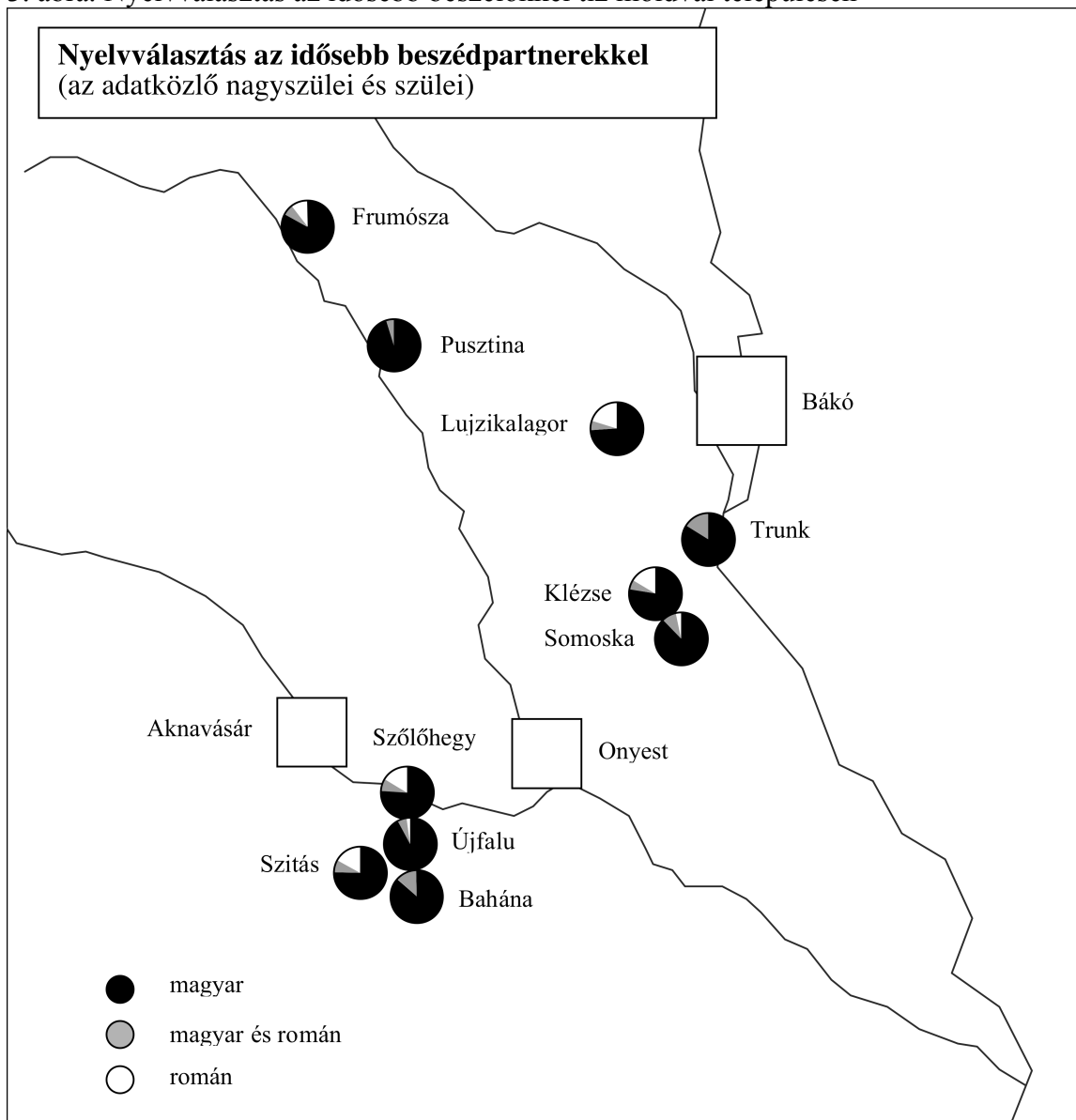
A különböző korú beszédpartnerekkel választott nyelvre vonatkozó kérdésre adott válaszok megoszlása a vizsgált tíz faluban egyértelmű összefüggést mutat a nyelvcserevel: minél fiatalabb a beszédpartner, annál nagyobb gyakorisággal választják a román nyelvet a beszélők.

2. ábra. Nyelvválaszás a beszédpartnerek három korcsoportjával (összesített adatok)

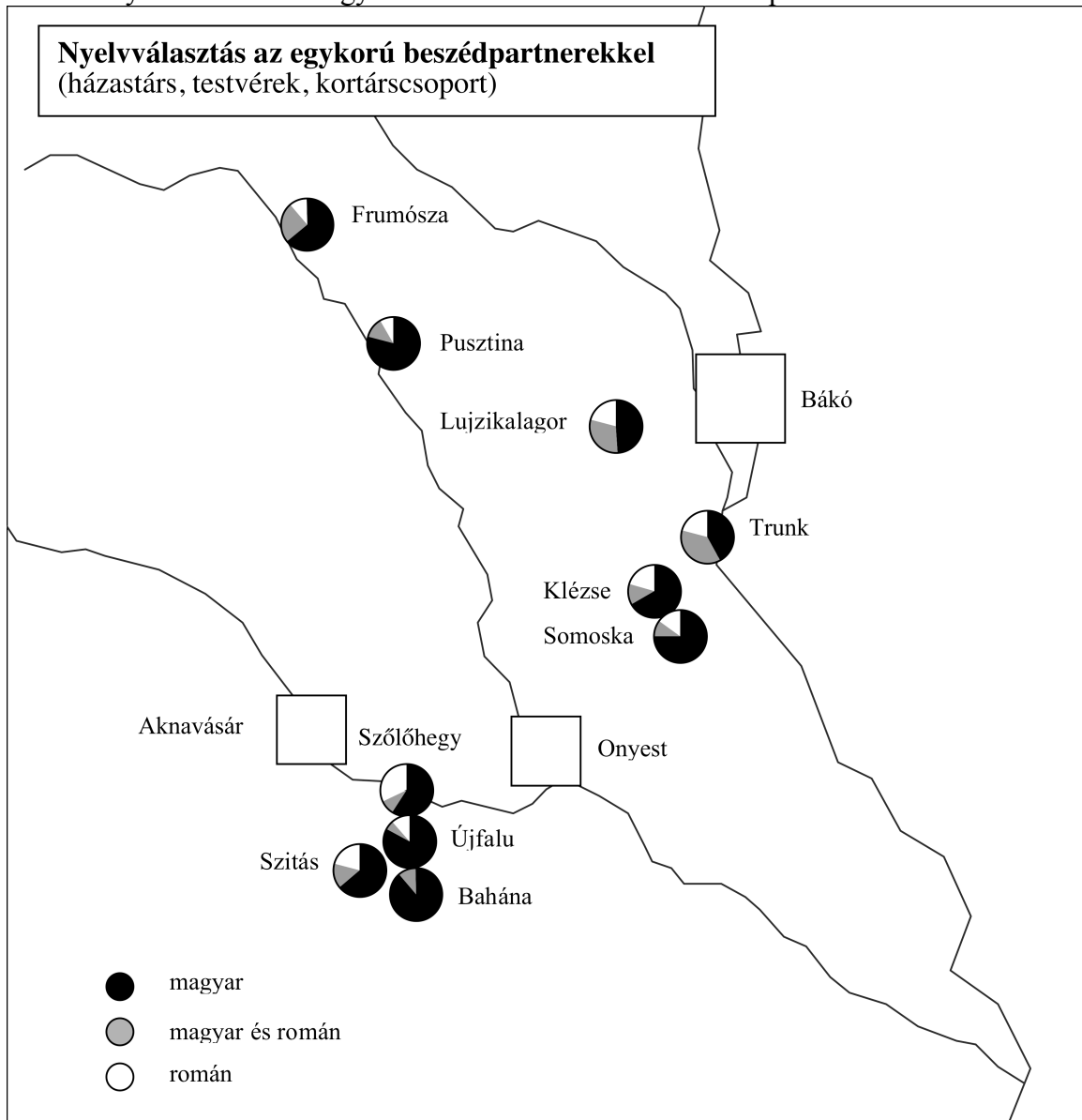

A 2. ábra összesített gyakorisági megoszlásainak településenként kimutatott különbségeit szemléltetik a 3–5. ábra térképei (ezek a Bihalbocs geolingvisztikai programmal készültek).

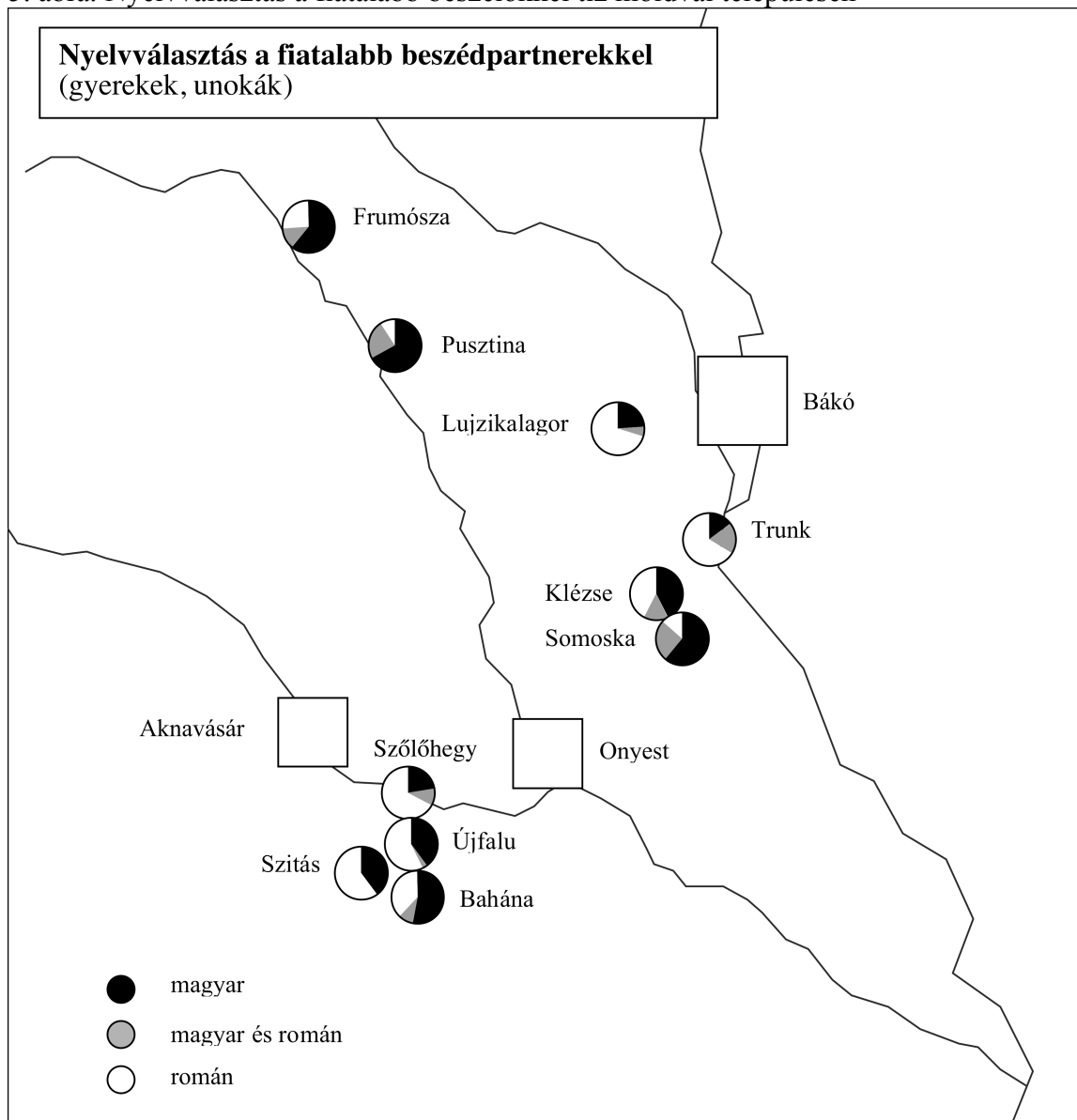
3. ábra. Nyelvválasztás az idősebb beszélőkkel tíz moldvai településen

4. ábra. Nyelvválasztás az egykorú beszélőkkel tíz moldvai településen

5. ábra. Nyelvválasztás a fiatalabb beszélőkkel tíz moldvai településen

A térképek két fő szempontból érdemelnek figyelmet: egyrészt minden településen jelentkezik az a 2. ábrán kimutatott összefüggés, hogy a beszélőpartner életkorának csökkenésével arányosan nő a román nyelv használatának gyakorisága (egyedül Bahánában nincsen változás az idősebb és az egykorú beszélőpartnerekkel használt nyelv megválasztásában). Másrészt az egyes falvak jelentős eltéréseket mutatnak a románnyelv-választás arányaiban, és ezek a különbségek konstansnak bizonyulnak, azaz a beszélőpartner életkorától függetlenül jelentkeznek a települések összehasonlításában. Például románul a Bákó közeli Lujzikalagorban beszél a legtöbb adatközlőnk a nála idősebbekkel, és ugyancsak ebben a faluban a leggyakoribb, hogy a román a választott nyelv az egykorú és a fiatalabb beszélőpartnerekkel való érintkezésben. (A fiatalokkal választott nyelv e településen már adatközlőink nagy többségénél a román.) Lujzikalagorral szemben például a Tázló menti Pusztinán szinte elenyésző a románnyelv-választás aránya az idősekkel és egykorúakkal fenntartott

nyelvi kontaktusban, és a náluk fiatalabbakkal is csak adatközlőink kisebb része beszél a többségi nyelven.

Összefoglalva: a vizsgált települések egyesített adataiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Moldvában magyar–román nyelvcsere van folyamatban. A jelenleg zajló változásban egy-egy település eltérő intenzitással vesz részt. A következőkben e közösségi különbségek többrétű értelmezésére teszek kísérletet.

Ehhez az etnolingvisztikai vitalitás elméletéből levezetett szempontokat vizsgálom meg, a kérdéses csoport területi koncentrációjának és a számarányának tényezőjét. E szempontok alapján fogalmazom meg azokat a feltevéseket, amelyeknek az empirikus elemzésével az előzőekben bemutatott területi különbségek értelmezésére nyílik lehetőség.

Mielőtt a magyar nyelvi vitalitás területiségéről szóló feltevéseket kifejteném, érdemes megemlíteni, hogy a területi koncentráció szempontja a (nyelvi) újítások terjedésének epidemikus mintájával hozható kapcsolatba. Itt ugyanis az újításban való részvételt vagy annak hiányát arra vezetjük vissza, hogy az egyes csoportok területileg érintkeznek-e olyan csoportokkal, amelyektől átvehetik az innovációt. Az etnolingvisztikai vitalitás elméletének másik szempontja, a számarány tényezője ellenben inkább a nyelvi újítások hierarchikus szerkezetű terjedésével áll összefüggésben, mivel ezekben az esetekben az innovációban való részvétel az érintett csoportok létszámától is függ: a nagyobb számú (városi) csoportok hamarabb vesznek részt a változásban, mint a kis létszámú (falusi) csoportok.

4. Nyelvi vitalitás és területi koncentráció. Az etnolingvisztikai vitalitás elméletéből levezetett első feltevésnek megfelelően Moldvában a magyar nyelvi vitalitás területisége a kétnyelvűség földrajzi koncentrációjával áll összefüggésben. Ezt az összefüggést úgy ragadhatjuk meg, hogy a feltevés szerint azokra a településekre, amelyek a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek valamely viszonylag homogén tömbjébe tartoznak, nagyobb arányú nyelvi vitalitás jellemző.

A hipotézis vizsgálatához a területi koncentráció mutatóját öt fokozatból álló skálaként alkottam meg. Ennek egyes fokozatai az 1. táblázatban látható értékeket veszik fel. A táblázatban feltüntettem a fokozatokhoz rendelt települések nevét is. A besorolást két szempont szerint végeztem el. Egyfelől aszerint, hogy az egyes falvak szomszédságában kétnyelvű vagy román egynyelvű települések helyezkednek el. Ennek megfelelően a központi települést csak kétnyelvű falvak veszik körül, a periférikus települést ellenben vegyesen kétnyelvű és román egynyelvűek is. A „szórványnak” minősített falvak csak román nyelvű településekkel szomszédosak. Másfelől a nagyobb vagy kisebb tömb elkülönítésének szempontja az volt, hogy az egymással szomszédos kétnyelvű falvak sora négy–öt vagy annál több településből áll-e.

1. táblázat. A területi koncentráció mutatója

A területi koncentráció		Település
mutatója	típusa	
1	nagyobb tömb központi települése	Trunk, Klézse, Somoska
2	nagyobb tömb periférikus települése	Lujzikalagor
3	kisebb tömb központi települése	Szítás, Újfalu
4	kisebb tömb periférikus települése	Szőlőhegy, Bahána
5	„szórvány”	Pusztina, Frumósza

A vizsgált települések öt típusát a beszélők nyelvválasztásával összefüggésben elemeztem. Feltevésem szerint a területi koncentráció egyes településekre jellemző mutatójának értékei egyenesen arányosan növekednek a románnyelv-választás gyakorisági mutatóival. A feltevést empirikusan csak egyetlen beszédpartner-típussal, az adatközlő gyerekeivel fenntartott nyelvi érintkezés kódjának megválasztásával kapcsolatban vizsgálom meg. A saját gyerekekkel választott nyelv ugyanis nagy jelentőségű abból a szempontból, hogy miként alakul a helyben élő nyelvek vitalitása. Ha egy közösség beszélői csak a többségi nyelvet használják gyerekeikkel érintkezve, a kisebbségi nyelv előbb-utóbb nagy valószínűséggel eltűnik a közösségi használatból.

A területi koncentrációnak a vizsgált településekre jellemző mutatója és az adatközlők gyerekeivel való román nyelvű érintkezésének arányai közötti összefüggést 6. ábra mutatja be.

Az itt szemléltetett viszony korrelációs együtthatójának értéke -0.55 , azaz el kell vetnünk azt a feltevést, hogy a területi koncentráció nagyobb arányával jellemzett településeken a román nyelv használata kevésbé gyakori jelenség. Más szóval, a területi koncentráció és a nyelvválasztás területi különbségei között a vizsgált esetekben nem mutatkozott összefüggés. A leginkább szembetűnő ellenpélda a két „szórványnak” minősített település, Pusztina és Frumósza. Ezekben a falvakban várhatnánk a legkevesebb adatot a magyar nyelv használatáról, és mégis mindkét közösségben arányait tekintve csekélynek mondható adatközlőinknek az a rétege, amely a saját gyerekeivel románul beszél.

6. ábra. Területi koncentráció és nyelvválasztás összefüggése Moldvában

5. Nyelvi vitalitás és a gravitációs központok hatása. Az etnolingvisztikai vitalitás elméletének az érintett csoport koncentrációja mellett megjelenő másik – a területiség szempontjából értelmezhető – demográfiai tényezője a számarány volt. Ennek megfelelően ahol a magyar–román kétnyelvű beszélőközösség tagjai nagyobb arányban vannak jelen, nagyobb mértékű magyar nyelvi vitalitás figyelhető meg.

A számarány tényezőjének érvényesítése azonban problematikus lehet, ha nincsen objektív fogódzó a csoportok határainak kijelöléséhez, azaz azoknak az

egységeknek a kialakításához, amelyekben a számarány kérdése vizsgálható. Az etnolingvisztikai vitalitás modelljének alkalmazása során leggyakrabban a csoportok számarányát egy-egy közigazgatási egységen (megyén, járáson, településen stb.) belül vetik össze egymással. A vizsgált közösségekben ennek alkalmazása abból adódóan jelent nehézséget, hogy a közigazgatási egységek közül a megye kategóriája túlságosan tág, a falué pedig nem érvényesíthető. A falvak között ugyanis többnyire nincsen különbség az érintett csoportok számarányában: a vizsgált települések népességének többsége – az egyetlen frumószai közösség kivételével – olyan beszélőkből áll, akik nem román egynyelvű közösségből származnak (vö. Tánczos, é. n. becslését a magyar nyelvi háttérű moldvai beszélők településenként megadott arányáról). Egyedül Frumószában él jelentősebb román egynyelvű közösség a vizsgált falvak közül. A számarány tényezője ennél fogva önmagában nem érvényesíthető a magyar és román nyelvi vitalitás települések között kimutatott különbségeinek magyarázatában.

Mégsem feltételezhetjük, hogy a vitalitás területisége ne mutatna összefüggést az egyes közösségek közvetlen környezetének nyelvi megoszlásával. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy ezt az összefüggést a nyelvi innovációk terjedésének gravitációs modelljében írjam le.

A modell szerint az újítások diffúziója az ún. gravitációs központokon keresztül valósul meg: ezek nagyobb települések, amelyek vonzáskörzetükben nyelvi mintaként terjesztik el az innovációt. Hatásuk szorosan összefügg a településen élők létszámával, mivel a kisebb létszámú közösségek egyes tagjai jóval nagyobb valószínűséggel találkoznak a nagyobb település beszélőivel és vesznek át tőlük nyelvi jelenségeket, mint fordítva. A modell a gravitációs központoknak a más településekre gyakorolt nyelvi hatását olyan módon formalizálja, hogy ha I a gravitációs hatás mutatója, a és b egy-egy település, amelyek közül a -nak a lakossága nagyobb, mint b -é (az előbbi település tipikusan város), P valamely település lakosságának száma, $d(a-b)$ pedig két település egymáshoz mért távolsága, akkor a következő összefüggés áll fenn:

$$I(a-b) = \frac{P_a \cdot P_b}{d(a-b)^2} .$$

Másként: a -nak a b -re gyakorolt nyelvi hatása egyenesen arányos a két település lakosságának szorzatával és fordítottan arányos a települések egymástól való távolságának négyzetével.

Második hipotézisünket ennek alapján fogalmazhatjuk meg: a románnyelv-választás gyakorisága a gravitációs modellből levezetett tényezőktől függ – az érintett települések lakosságának nagyságától, valamint a gravitációs központtól (közeli várostól) való távolságtól. A modell alkalmazása mellett szóló érv, hogy a román nyelv terjedése nem kizárólag a román egynyelvű települések közelségével áll összefüggésben. (Mint a fentiekben láttuk, a szomszédos román nyelvű települések száma nem határozza meg a nyelvcserét, hiába veszik körül például Pusztinát kizárólag román nyelvű falvak, a nyelvhasználat mégis kevésbé tér el a hagyományos mintáktól, mint mondjuk a kétnyelvű települések által körülvett Klézse esetében.) A gravitációs modell szerint a magyar nyelv használatáról a románra való áttérés a gravitációs központok (közeli városok) hatására megy végbe egy-egy településen. Az innováció elterjedése eszerint nem homogén, hanem hierarchikusan értelmezett térben valósul meg. A városok feltételezett hatása azzal az általános megfigyeléssel összefüggésben,

hogy az egyes falvak lakói nagyobb valószínűséggel érintkeznek a városiakkal, mint a szomszédos falvakban élőkkel. Ugyanakkor a városi lakosságról sem gondoljuk azt, hogy a nyelvválasztás új mintájának elterjesztésében minden beszélői alcsoportja azonos mértékben vesz részt. Feltehetjük, hogy a saját gyerekekkel való román nyelvű érintkezés mintáját a gravitációs központok magyar–román kétnyelvű lakossága alakítja ki elsőként, majd ez a nyelvhasználati innováció tőlük kerül át a környező falvak hasonló nyelvi hátterű beszélői csoportjaiba. E feltevés szerint a nyelvválasztás új megoszlásának diffúziójában a városok hatása a meghatározó tényező.

A fenti képlet alapján például a megyeszékhelynek, Bákónak (a) a hozzá közel fekvő Klézsére (b) gyakorolt hatását a következőképp számolhatjuk ki (Q egy olyan állandó, amelynek a segítségével pozitív egész számokat kapunk eredményül):

$$I(a-b) = Q \frac{P_a \cdot P_b}{d(a-b)^2} = 0.0001 \frac{175.500 \cdot 4366}{40^2} = 48.^5$$

A 2. táblázatban közreadott adatok mutatják be a gravitációs központoknak a vizsgált településekre gyakorolt és a fentiekben ismertetett módon kiszámított hatását, valamint a románnyelv-választás már korábban is elemzett arányait. Megjegyzendő, hogy a települések közötti távolság kiszámításához nem a kilométerben mért távolságot vettem alapul, mivel ez kevésbé tájékoztat arról, hogy a főként a tömegközlekedést használó helyiek milyen könnyen juthatnak el a közeli városba. Ehelyett a távolság kiszámítását rendhagyó módon percekben számítva adtam meg, a d értéke ennek megfelelően a vizsgált településről a közeli városba utazás nagyjából megbecsült időtartama (a fenti példában ez Klézséről Bákóba 40 perc a helyi buszjáráttal).

2. táblázat. A gravitációs központok hatása az egyes településekre

Település	A gravitációs hatás mutatója	Románnyelv-választás a gyerekekkel
Lujzikalagor	353	60.0%
Klézse	48	53.8%
Trunk	25	76.9%
Szőlőhegy	18	64.7%
Somoska	11	36.4%
Újfalu	11	53.3%
Szítás	10	54.5%
Pusztina	9	25.0%
Bahána	8	33.3%
Frumósza	7	33.3%

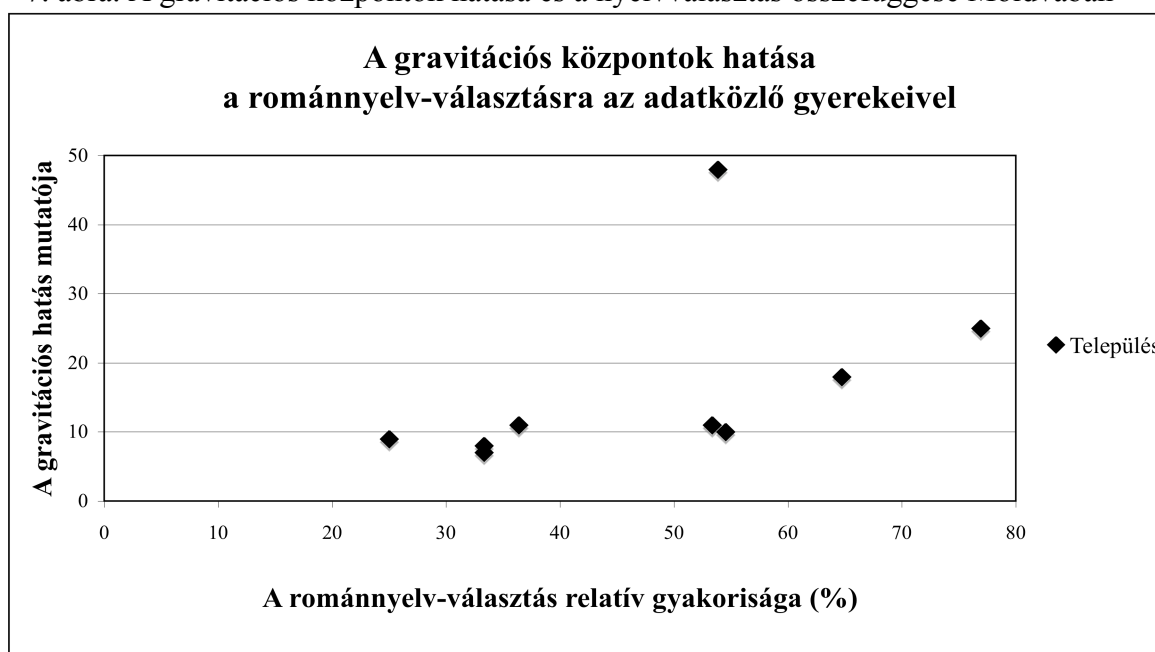
A 2. táblázat kétféle mutatóját egymással korrelálva a 7. ábrán látható megoszlást kapjuk. Megjegyzendő, hogy az ábrán Lujzikalagor adatait nem tüntettem fel, mivel a Bákóval szinte már egybeépült településen a megyeszékhely nyelvhasználati hatása olyan nagy mértékű lenne, hogy az a többi település közötti különbségeket vizuálisan megjeleníthetlenné tenné egyazon grafikonon.

A gravitációs központok hatása és a nyelvválasztás közötti viszony korrelációs együtthatója – Lujzikalagor nélkül – 0.49, de ha Klézsének az ábrán is láthatóan kiugróan magas gravitációs mutatóját nem vesszük figyelembe, az együttható értéke

már 0.88. Az összefüggés a gravitációs központok hatása és a nyelvválasztás között eszerint fennáll, és ugyan csekély számú településen vizsgáltam meg a kérdést, de az eddigi adatok alapján érdemes nagyobb mennyiségű anyag alapján is elemezni a kétféle jelenség közötti összefüggést.

Felvetődik a kérdés, hogy Lujzikalagor és Klézse nyelvhasználata miért nem igazodik nagyobb mértékben a modell alapján megfogalmazott predikciókhoz. Mindkét esetben nagyobb mértékű gravitációs hatás mellett a románnyelv-választásnak a vártnál kisebb arányait azonosítottuk. Ez az eltérés esetleg a gravitációs modell hiányosságaira vezethető vissza: a modell kritikusai megemlítik, hogy a gravitációs központok hatásának elemzése eltekint az érintkező csoportok közötti, valamint az innovációhoz fűződő pozitív vagy negatív attitűdöktől, továbbá az újításokat átvevő közösségek társadalmi rétegzettségétől (Gerritsen 1988; Britain 2002; Taldeman 2005). További vizsgálatot igényel a felvetés, hogy Klézse és Lujzikalagor esetében a román nyelv terjedésével kapcsolatos – más közösségekhez képest intenzívebben jelentkező – negatív attitűdök befolyásolhatják a nyelvhasználatnak a modellben előrejelzettől eltérően a magyar nyelvi hagyományt nagyobb arányban követő mintáit. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a nyelvi újítás nem csupán hierarchikusan, hanem epidemikusan is terjed, és az itt bemutatott adatok értelmezésére az utóbbi típusú hatásokkal is számolva lenne érdemes kísérletet tenni.

7. ábra. A gravitációs központok hatása és a nyelvválasztás összefüggése Moldvában

6. Összefoglalás. Az elemzéshez alkalmazott elméletnek és a vizsgálat eredményeinek összevetése néhány következtetés megfogalmazását teszi lehetővé.

1. A nyelvi vitalitás elméletének demográfiai összetevője elégtelenül ad számot a nyelvcsere folyamatának területiségéről.

2. A nyelvcsere folyamata mint innováció a vizsgált esetben nem áll összefüggésben a területi koncentrációval.

3. A nyelvcsere területi megoszlása többnyire a gravitációs elméletből levezetett feltevésnek megfelelő tendenciát mutat, de nem teszi lehetővé az alternatív közösségi válaszok elemzését.

4. A román nyelv használatának terjedése a vizsgált régióban a hierarchikus jellegű diffúzió típusába tartozik, bár lehetséges, hogy a változásban az újítások epidemikus természetű terjedésének is van szerepe.

5. A nyelvcsere teljesebb megértéséhez Joshua Fishman klasszikus kérdését – „ki beszél milyen nyelvet kivel és mikor?” (Fishman 1965) ki kell egészíteni a “hol?”-ra vonatkozó kérdéssel.

¹ Az általam *magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek* körülírással illetett csoportok kollokvialis, de egyben nyelvészeti, történettudományi, néprajzi stb. megnevezése is leggyakrabban a *csángó* etnonimával történik. Ennek a Kárpát-medencében élő külső megnevezésnek a használata során nem veszik figyelembe a *csángó* népnévnek, valamint román nyelvi megfelelőjének, a *ceangău*-nak a moldvai közösségekben napjainkban is élő pejoratív konnotációját. Az ugyancsak használatos, bár inkább csak tudományos terminusként előforduló *moldvai magyar* etnonima ugyan történetileg pontosabb, mint az eredetileg csak a mezőségi eredetű népségre vonatkoztatott *csángó* megnevezés, de napjainkban már problematikus általános belső népnévnek tekinteni, ha figyelembe vesszük a helyiek heterogén nyelvhasználati gyakorlatát. Mivel nincsen olyan belső etnonima, amelyet külső népnévként is egységesen lehetne használni az érintett csoportok tagjainak megnevezésére, dolgozatomban a fenti körülírást alkalmazom. Az etnonimákról eddig kifejtettek nem azonos módon érvényesek a helyi nem román nyelvváltozatok megnevezésére. Erre nyelvészeti műszóként a *magyar* lingvonimát használom (lásd Bodó 2004a, 2006).

² Bartha Csilla fordítása (1999: 134).

³ Az etnolingvisztikai csoport kategóriájának alkalmazásával kapcsolatos nehézségek indokolták az anglonigériai pidzsin helyzetének leírásában a *szociolingvisztikai vitalitás* fogalmának bevezetését (Mann 2000). Ez a fogalom nagyjából megfelel a *nyelvi vitalitás* általam kialakított kategóriájának.

⁴ Arról a kérdéstről, hogy a nyelv választási szokások látszólagos időben megfigyelt megoszlása alapján jogosan beszélhetünk-e Moldvában magyar–román nyelvcséről, lásd Bodó (2004c).

⁵ A gravitációs hatások kiszámításához a 2002. évi romániai népszámlálás adatait használtam fel a Kárpát-medencei Magyar Kutatási Adatbázis kimutatása alapján (<http://gis.geox.hu/nkfp>).

Hivatkozások

- Bailey, Guy, Tom Wikle, Jan Tillery és Lori Sand 1993. Some patterns of linguistic diffusion. *Language Variation and Change* 5: 359–390.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bodó Csanád 2004a. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. *Magyar Nyelv* 100: 347–358.
- Bodó Csanád 2004b. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In Kozma István és Papp Richárd szerk., *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 150–160.
- Bodó Csanád 2004c. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben. In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MNYTK. 222. sz.) 37–66.
- Bodó Csanád 2006. Nyelv vagy nyelvjárás? Státustervezés a moldvai magyar és a dél-dunántúli bojás nyelvváltozatok körében. In Benő Attila–Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 53–62.

- Britain, David 2002. Space and spatial diffusion. In Jack K. Chambers, Peter Trudgill és Natalie Schilling-Estes (szerk.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell. 603–637.
- Callary, Robert E. 1974. Phonological change and the development of an urban dialect in Illinois. *Language in Society* 4: 155–170.
- Chambers, Jack K. és Trudgill, Peter 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishman, Joshua A. 1965. Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 2: 67–88.
- Gerritsen, Marinel 1988. Sociolinguistic developments as diffusion process. In U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier és P. Trudgill (szerk.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. 2. kötet. Berlin és New York: Walter de Gruyter. 1574–1591.
- Gerritsen, Marinel és Frank Jansen 1980. The interplay of dialectology and historical linguistics: Some refinements of Trudgill's formula. In P. Maher (szerk.), *Proceedings of the 3rd International Congress of Historical Linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 11–38.
- Giles, Howard, Richard Bourhis és Douglas Taylor 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. In H. Giles (szerk.), *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. London: Academic Press. 307–348.
- Hernández-Campoy, Juan Manuel 2003. Exposure to contact and the geographical adoption of standard features: Two complementary approaches. *Language in Society* 32: 227–255.
- Mann, Charles C. 2000. Reviewing ethnolinguistic vitality: The case of Anglo-Nigerian Pidgin. *Journal of Sociolinguistics* 4: 458–474.
- Taeldeman, Johan 2005. The influence of urban centres on the spatial diffusion of dialect phenomena. In Peter Auer, Frans Hinskens és Paul Kerswill (szerk.), *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 263–283.
- Tánczos Vilmos, é. n. [1999.] A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony F. (szerk.), *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. H. n. [Budapest]: Teleki László Alapítvány. 7–32.
- Trudgill, Peter 1974. Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic geography. *Language in Society* 3: 215–246.
- Trudgill, Peter 1983. *On Dialect*. Oxford: Blackwell.
- Trudgill, Peter 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.